

LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A LA VIA MASSAGUÉ, 6-8: NOVES APORTACIONS AL CONEIXEMENT DEL SISTEMA DEFENSIU BAIXMEDIÉVAL DE LA VILA DE SABADELL I UN NOU CENTRE TERRISSER D'ÈPOCA MODERNA

Òscar Matas, Jordi Roig (Arrago, SL)

Introducció

Entre els mesos de març i juny del 2004 (1a fase) i entre el setembre i l'octubre del 2004 (2a fase)¹ es va portar a terme una intervenció arqueològica al solar situat a la Via Massagué, núm. 6-8 i al carrer del Raval de Dins núm. 7-9, motivada per la reurbanització d'aquesta parcel·la, situada a l'actual nucli històric de Sabadell, dins del barri del Raval (existent ja al s. XIII-XIV) i, per tant, dins d'una àrea de certa expectativa arqueològica.

Aquest solar ocupava una superfície de terreny d'uns 402 m², amb una composició geològica del terreny formada principalment per l'alternança de capes d'argiles vermelloses quaternàries amb capes de carbonat càlcic (torturà). El trobem situat a una cota aproximada d'uns 99,98 m snm al carrer del Raval de Dins i d'uns 100,42 m a la Via Massagué, amb unes coordenades UTM X: 425.725 / Y: 600.350.

Precisament, la línia que marca actualment el traçat d'aquesta avinguda de la Via Massagué es corresponia amb el límit del terme municipal de Sant Pere d'Egara, fins a mitjan s. XIX.

Aquesta intervenció arqueològica va permetre documentar, en primer lloc, una sèrie d'estructures subterrànies d'emmagatzematge de cereals (sitges), relacionades amb els habitatges del barri del Raval (s. XIII-XIV), en concret amb els casals situats als núm. 7 i 9 de l'actual carrer.

En aquest indret del carrer del Raval de Dins ja tenim diversos indicis arqueològics de l'existència del barri medieval del segle XIII (ROIG: 2003), com les sitges localitzades al solar de davant (Raval de Dins, 14) (ROIG: 2001a), o les altres sitges del solar núm. 40-42 del mateix carrer (ROIG: 2003b).

Però la troballa més interessant ha estat la documentació d'un nou tram d'uns 20 m de longitud de la muralla i el fossat corresponents al sistema defensiu de la vila baixmedieval de Sabadell, construït

durant el s. XIV, que també encerclava el barri del Raval.

Pel que fa a la fase d'època moderna (segles XVII i XVIII), sabem que es produeix la inutilització i l'amortització del fossat durant el s. XVII. En aquest sentit, el Consell de la vila autoritzà la construcció d'habitatges, patis, horts, etc., a l'espai que ocupava el fossat.² En el nostre cas, observem que a l'espai documentat més al nord del traçat del vall es construiran diversos murs en perpendicular a la muralla, en què aquesta funcionaria com a paret de fons. Així mateix, també es documenta l'existència d'un complex terrisser en funcionament entre el segle XVII i el XVIII, amb la presència de dos forns i diverses estructures relacionades amb la terrisseria. En aquesta zona, entre el carrer del Raval de Dins i la Via Massagué, tenim identificat documentalment la presència d'obraders de terrissa pertanyents a la família dels Escayola, ja des de finals del s. XVII (ROIG: 2001, 12-14).

Deduïm que aquestes noves construccions d'època moderna havien d'articular-se vers algun vial o camí previ a l'obertura de la Via Massagué, amb la mateixa orientació.

En aquest sentit, cal esmentar la intervenció a la parcel·la núm. 5-7 de la Via Massagué (botiga Ventura), just davant de la intervenció actual, que va permetre localitzar i posteriorment restaurar i adequar museísticament part dels forns i l'obrador de terrissa de la família Escayola de finals del s. XVIII i el s. XIX (ROIG: ROIG: 2000; ROIG: 1998; ROIG: 2001).

Les sitges medievals del barri del Raval (s. XIII-XIV)

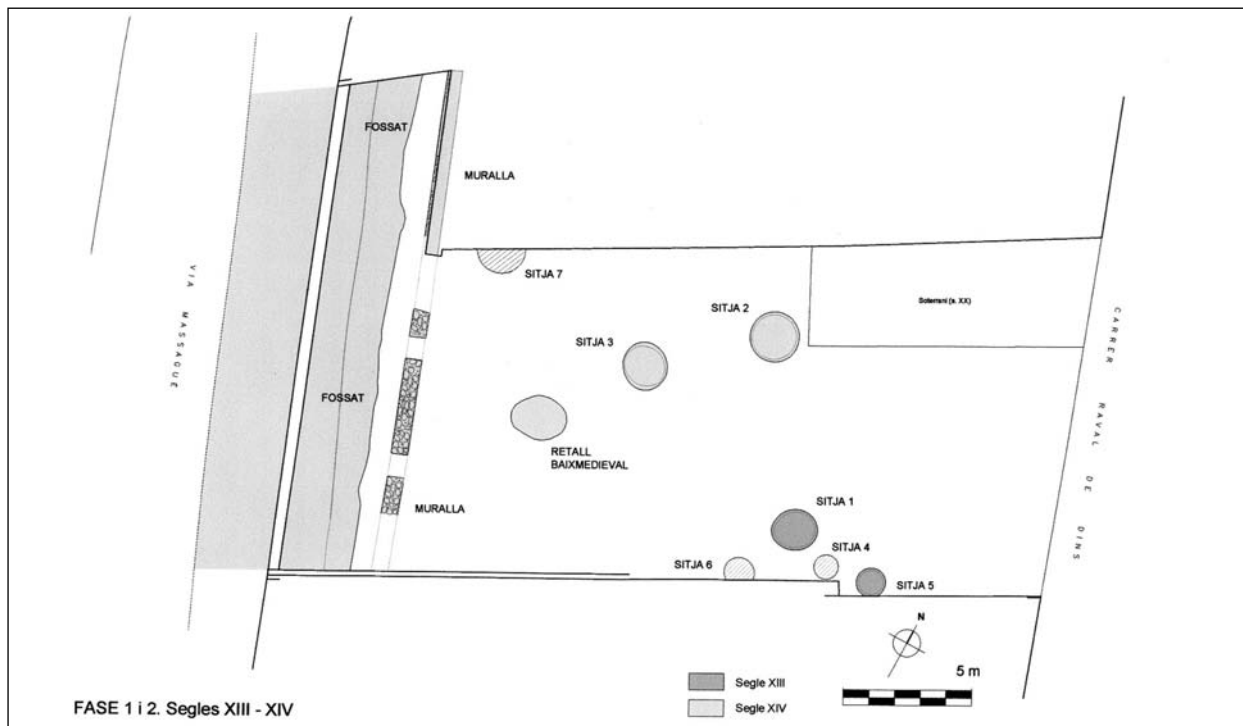
Aquesta intervenció ha permès documentar diverses restes d'època medieval. Es tracta d'una sèrie de set estructures subterrànies d'emmagatzematge de cereals (sitges), relacionades amb els habitatges del barri del Raval. D'aquest conjunt no ha estat possible excavar totes les sitges per motius de seguretat, i tan sols

1 Aquesta intervenció va ser realitzada per l'empresa Arrago, SL, amb la direcció dels arqueòlegs Òscar Matas i Pareja (1a fase) i Jordi Roig Buxó (2a fase).

2 La primera referència documental és quan el 1567 el Consell de la vila atorgà aquesta autorització (ROIG: ROIG: 2002, 30)

Planta general del solar Via Massagué, 6-8 – Raval de Dins, 7-9.

Planta de les fases del jaciment.

n'hem excavat quatre. Aquestes les hem trobat situades en dos grups: un primer grup més al sud (sitja 1 i sitja 5) i un segon grup situat més al nord (sitja 2 i sitja 3).

A partir dels materials ceràmics recuperats en els seus reblliments podem situar l'amortització de la primera agrupació de sitges (sitja 1 i 5) durant la segona meitat del s. XIII.

Procedent de la UE 221 de la sitja 1 tenim diverses olles de ceràmica oxidoreductora de pastes de coloració ataronjada, marró i grisa característiques de les produccions vallesanes del seglel XIII amb diversos paral·lels a la comarca. Aquestes olles presenten un cos globular de dimensions considerables, amb un perfil en S de vores exvasades sinuoses amb el llavi arrodonit. Juntament amb aquest material tenim una vora de gibrell de llavi engruixit penjant amb vidrat verd interior, de cuita oxidant de pasta taronja molt depurada. Aquesta peça correspon a les primeres produccions vidrades de la segona meitat del seglel XIII, amb paral·lels idèntics procedents d'altres sitges de la ciutat amb monedes de Jaume I (ROIG; 2003). Es tracta d'una peça singular i característica de gran diàmetre de boca i perfil troncocònic i fons pla, amb la vora exvasada i el llavi engruixit i penjant. Les pastes són ben depurades i compactes, de coloracions grises i ataronjades, que contrasten amb les ceràmiques grolleres de cuina. Sovint presenten una coberta vidrada verda a l'interior, tot i que predominen els exemplars sense vidrar.

Així mateix, procedent de la UE 241 de la sitja 5 tenim una olla de perfil globular de pasta ataronjada, grisa

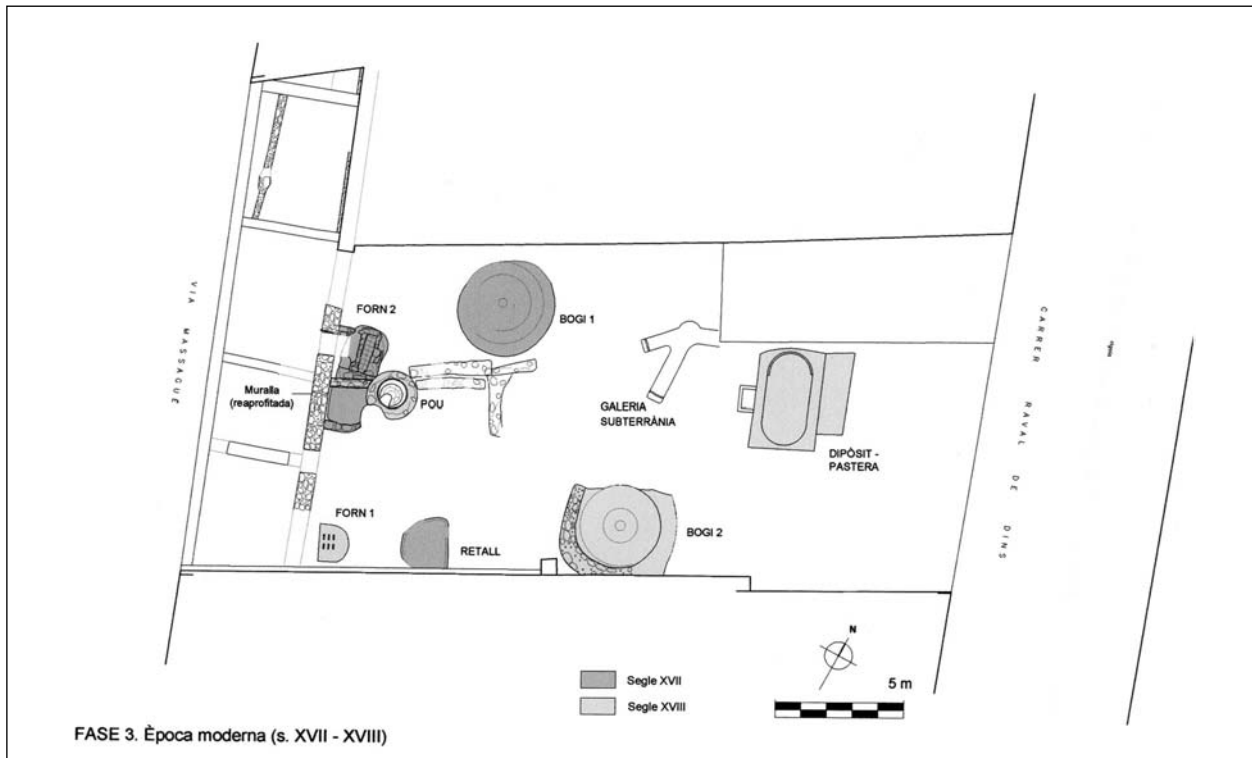
i marró que presenta una decoració incisa de dues línies ondulades que s'entrecreuen. Aquest tipus de decoració és també característica de les produccions del seglel XIII al Vallès.

Pel que fa a la morfologia d'aquestes estructures d'emmagatzematge, tenim que la sitja 1 i la sitja 5 presenten una secció globular i el fons arrodonit, amb un diàmetre entre 1,10 i 1,20 m, mentre que tenien una fondària conservada de 2,50 m la primera i uns 1,40 m la segona.

El segon grup de sitges, sitja 2 i sitja 3, presenten una amortització lleugerament posterior que es pot situar dins la segona meitat del seglel XIV o molt a inicis del seglel XV.

D'aquestes estructures destaca el conjunt de material ceràmic procedent de la sitja 2 (UE 211 i 212), amb un repertori ampli de peces característiques de les darrerries del seglel XIV, on són representades les diferents produccions del període: ceràmica decorada en verd i manganès i monocrom, ceràmica vidrada, obra aspra i ceràmica grollera de cuina.

Dins el grup de la vaixel·la de taula decorada en verd i manganès i monocrom manganès de producció catalana tenim diverses vores de plats talladors, un plat tallador sencer amb orla d'una línia en manganès i decoració central d'un asterisc en manganès amb un punt verd central, un plat petit o saler amb una estrella de sis puntes amb asterisc inscrit en monocrom manganès, i un pitxer amb decoració central d'un peix en manganès. Cal destacar un fragment de vora de pitxer, amb decoració blava de producció valen-

Planta de les fases del jaciment.

ciana de Paterna, que es pot situar cap a les darreries del segle XIV o bé a inicis del segle XV.

Corresponent al grup de ceràmica vidrada de cuina i emmagatzematge tenim un poal sencer amb vidrat verd; una olla globular de vora recta amb dues nanses laterals al cos de la peça amb vidrat verd interior; i una gerra de cos cilíndric i coll recte, amb la vora lleugerament exvasada i el llavi arrodonit, amb una sola nansa lateral i coberta vidrada tant a l'interior com a l'exterior.

Pel que fa a la tipologia d'aquest segon grup de sitges, veiem que la sitja 2 també tenia el perfil globular i el fons arrodonit, d'uns 1,75 m de diàmetre i uns 2,10 m de fondària, mentre que la sitja 3 presentava un perfil totalment diferent, bitroncocònic, amb el fons aplanat, d'uns 1,75 m de diàmetre i un metre de fondària conservada.

D'aquests dos grups de sitges medievals cal destacar el seu emplaçament a la meitat oest del solar, al costat més proper al carrer del Raval de Dins. En canvi, no ens apareix cap més sitja en tota l'altra meitat. D'aquesta manera cal suposar que les cases i els àmbits de magatzem del barri del Raval se situarien a les proximitats del carrer central que articulava el barri.

En aquesta zona ja s'havien documentat diverses sitges més, com just al davant del solar objecte d'estudi, al número 14 del carrer del Raval de Dins, on es van excavar dues sitges amortitzades durant la segona meitat del segle XIII, o les dues identificades més

al nord, al mateix carrer, al solar situat als núm. 40-42 (ROIG: 2003).

Per altra banda, i corresponent també a aquesta fase, es va localitzar puntualment una estructura negativa excavada al terreny natural argilós corresponent a un retall el·líptic (UE 420) molt arrasat, del qual només es conservaven uns 20 cm de fondària i un diàmetre irregular de 215 cm. El material localitzat en el seu estrat de rebliment, més aviat escàs, permet datar la seva amortització dins el segle XIV, amb presència de fragments de ceràmica en verd i manganès català, vidrada monocroma i grollera de cuina, característiques d'aquest període.

El sistema defensiu baixmedieval de la vila de Sabadell

D'altra banda, també ha estat possible documentar un nou tram d'uns 20 metres de longitud del sistema defensiu de la vila baixmedieval de Sabadell, construït durant el segle XIV.

Pel que fa al coneixement d'aquest perímetre emmurallat, l'arqueologia d'aquests últims anys ha permès documentar en diferents sectors de la ciutat part d'aquests sistemes defensius d'època baixmedieval i topografiar damunt la trama urbana actual de Sabadell part del seu perímetre meridional (ROIG; ROIG: 2002). Així doncs, coneixem força bé part del tancament de migdia de la vila: d'una banda, amb l'emplaçament del Portal de Barcelona, principal punt d'accés i eix vertebrador amb el camí de Barcelona i,

d'una altra, tot el tancament sud-oest amb un doble tram de muralla de més de 60 metres localitzat a la darrera gran intervenció a la plaça de Sant Roc (1999-2000), amb la presència del Portal d'en Mateu, del segle XV.

Tan sols el tancament nord, a la zona del carrer del Raval de Dins i l'enllaç amb els costats est i oest, és el que presenta més dubtes atesa la manca de restes arqueològiques en aquest sector i la imprecisió dels testimonis documentals. Tanmateix, les planimetries antigues i el traçat urbà de la vila del segle XIX ens insinuen l'antic perímetre murat, fossilitzat en la trama de carrers, i permeten copsar per on discorren els sistemes defensius amb força exactitud.

En aquest sentit, doncs, la importància de l'actual troballa de la Via Massagué, 6-8 rau en el fet que aquest nou tram forma part del tancament de ponent (en direcció S-N), envoltant així el barri del Raval, que fins ara es pensava que havia de quedar fora muralles. El que hem observat durant la fase d'excavació és que la construcció i l'amortització d'aquestes estructures defensives segueixen una dinàmica cronològica molt semblant a les d'altres trams trobats anteriorment. La muralla (UE 135-307) i el fossat varen ser construïts en el mateix moment, i malgrat que no els hem pogut datar estratigràficament, ja que la muralla no té rasa de fonamentació, cal indicar que es devien construir durant el segle XIV.

Tenim alguns punts del perímetre murat de la vila baixmedieval de Sabadell on les intervencions arqueològiques i els estudis posteriors han permès datar arqueològicament la construcció de la muralla.³ Es tracta del gran tram localitzat a la plaça del Dr. Robert - Aparcament Jardinetes, on es documentà un fragment de plat en verd i manganès català inserit en el morter de rebla de la muralla, que ha permès establir un *terminus post quem* de la primera meitat del segle XIV per a la construcció de la muralla (ROIG; ROIG: 2002, 34). Un segon cas el tenim en el tram localitzat al carrer del Dr. Puig, 9-11, on es documentaren estrats d'abocament del segle XIV a l'interior del fossat, la qual cosa indica que la construcció d'aquest, juntament amb la muralla associada, eren anteriors als abocaments del segle XIV (ROIG: 2001b; ROIG; ROIG: 2002, 41-45). Un tercer i darrer exemple el tenim en el llarg tram localitzat en la intervenció de la plaça de Sant Roc, on es recuperà un fragment de plat en verd i manganès català inserit en el morter de rebla de la base de la muralla, cosa que permet establir un *terminus post quem* de la primera meitat del segle XIV per a la seva construcció (ROIG: 2003c; ROIG; ROIG: 2002, 50-54).

Així mateix, trobem algunes referències documentals que parlen que l'any 1374 la vila de Sabadell ja estava emmurallada.⁴

També, i concretament fent referència a les muralles del barri del Raval, tenim un document d'inicis del segle XVII (núm. 498/1, any 1621, de les *Ordinacions de la Universitat i la Vila de Sabadell*) (MATEU: 1968) on es recull una queixa d'alguns veïns del barri del Raval: que l'aigua que queda acumulada als valls i a la muralla afectava les cases. D'aquesta manera, se'ns confirma que aquest any 1621 la muralla estaria en gran part conservada en alçat i fins i tot que el fossat continuaria obert en part i no reomplert del tot, tal vegada funcionant com a rasa o torrentera de desguàs de les aigües residuals i de pluja.

Així doncs, tenim que el perímetre defensiu de la vila i del raval continuà en ús fins a finals del segle XVI i gran part del segle XVII, quan el creixement demogràfic i l'expansió urbana provocaren el desmuntatge en alguns punts, tal com tenim constatat arqueològicament en diferents indrets.

En el nostre cas, a l'igual que en d'altres documentats a la ciutat, es localitzen uns primers abocaments a l'interior del fossat (UE 195=376-377 / UE 192-155) quan aquest encara està en funcionament, entre els segles XIV-XV. Cal apuntar la troballa de fragments de plats i escudelles de ceràmica en verd i manganès, ceràmica blava de producció valenciana, ceràmica vidrada melada, etc., en aquests primers nivells d'abocament.

Posteriorment trobem l'estrat (UE 343) que cobreix l'anterior, el qual podem datar provisionalment, a falta de l'estudi acurat dels materials, al segle XVI per la troballa d'algun fragment de ceràmica blava de Barcelona, i algun de ceràmica de reflex metàl·lic de producció catalana.

A continuació ja trobaríem els dos grans nivells d'amortització total i final dels valls: la UE 187=338, en què hem documentat ceràmica de reflex metàl·lic i algun fragment de ceràmica blava de producció catalana també, i que per tant podem situar cronològicament a finals del segle XVI o principis del segle XVII; i la UE 186=328, que situaríem a finals segle XVII - principis del XVIII, ja que hi hem recuperat abundants fragments de ceràmica blava catalana del tipus d'orles diverses d'aquest moment.

Així doncs, i seguint aquesta línia, sabem que un cop inutilitzat i amortitzat el fossat en diferents punts de la vila, durant el segle XVII, el Consell de la vila auto-

3 Aquestes dades s'extreuen d'un estudi en curs: Roig, Jordi. «Elements arqueològics i estratigràfics per a la datació de la muralla baixmedieval de la vila de Sabadell».

4 Document on la reina Elionor de Sicília diu «[...] per tal com es murada i valleyada, é prou defensable, é un dels pus notables llochs de tot Vallés [...]» (Arxiu Històric de Sabadell, pergami núm. 13).

Vista general del solar des del costat est durant els treballs arqueològics. En primer terme s'observa el vogi 2 (s. XVIII).

ritzà la construcció d'habitatges, patis, horts, etc., a l'espai que ocupava aquest fossat.⁵ En el nostre cas, observem que a l'espai més al nord documentat del traçat del vall es construïran diversos murs en perpendicular a la muralla, com ara el mur UE 300, que juntament amb aquesta funcionant com a paret de fons, conformarien un espai pavimentat per una capa fina de morter de calç (UE 349). També trobem els murs UE 142 i 180 en la mateixa situació més al sud, si bé en aquest cas conservats parcialment. Deduïm que aquests nous habitatges s'havien d'articular vers algun vial o camí previ a l'obertura de la Via Massagué, amb la mateixa orientació.

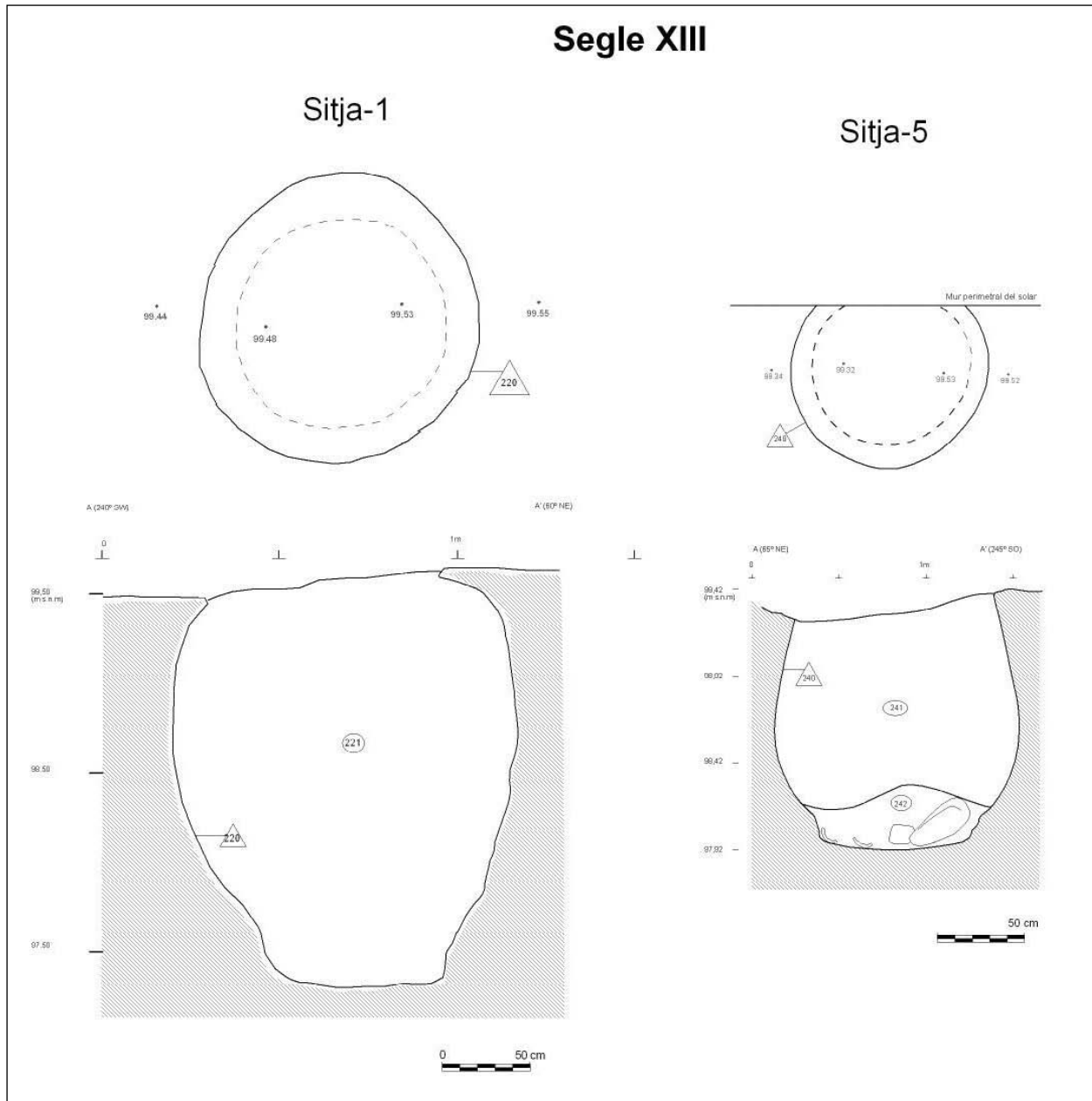
Per altra banda, i pel que fa a les característiques físiques d'aquesta part de la muralla baixmedieval del Raval, va ser possible, durant aquesta fase d'intervenció, realitzar el desmuntatge d'una part del seu tram sud (UE 135), que en aquest sector estava més alterada per estructures posteriors. Concretament, es va desmuntar la part central d'aquest mur, entre dos pilars de formigó que el trencaven pels extrems, amb una llargada d'uns tres metres. Així, no es va efectuar el desmuntatge de la totalitat del tram sud de la muralla, de manera que s'ha respectat la continuïtat d'aquest mur pels seus dos extrems, d'una banda, pel fet d'estar lligats a estructures recents que es trobaven en espais en reserva per motius de seguretat i, d'una altra, pel fet que aquest mur s'endinsa cap a espais no excavats i que, per tant, es desconeix si té continuïtat.

Per aquest motiu s'han deixat en reserva els extrems del mur de la muralla per a una lectura i desmuntatge posteriors, en cas de ser necessari, i únicament s'ha efectuat el desmuntatge de la part central del mur on ha estat possible completar la lectura i les característiques del mur i el seu assentament, d'altra banda, ja analitzades en la primera fase d'actuació arqueològica, atès que aquest mur ja estava fracturat en alguns punts i era possible observar la seva tècnica i assentament.

Així doncs, amb aquest desmuntatge de la part central del mur UE 135 ha estat possible determinar les seves característiques constructives i completar les seccions en aquest punt. D'aquesta manera, tenim un mur d'uns 70 cm d'amplada fet de còdols de mida mitjana i gran lligats amb morter de calç, més abundant al nucli del mur, que conforma un aparell amb filades horitzontals més o menys regulars, amb la cara exterior lleugerament desbastada i rejuntat amb morter de calç entre les pedres. En gran part de la superfície del mur aquest rejuntat i arrebossat parcial de la cara exterior ha desaparegut, i tan sols en algun indret puntual ha estat possible observar-lo. D'altra banda, tenim alguns exemples recents on aquest arrebossat exterior de la muralla s'ha conservat; aquest seria el cas de la muralla de la plaça de St. Roc.

Així mateix, també ha estat possible constatar que aquest tram de mur UE 135 de la muralla s'assenta i revesteix un retall angular fet al terreny natural, just al

5 La primera referència documental és quan el 1567 el Consell de la vila donà aquesta autorització (Roig; Roig: 2002, 30).

Sitja localitzada.

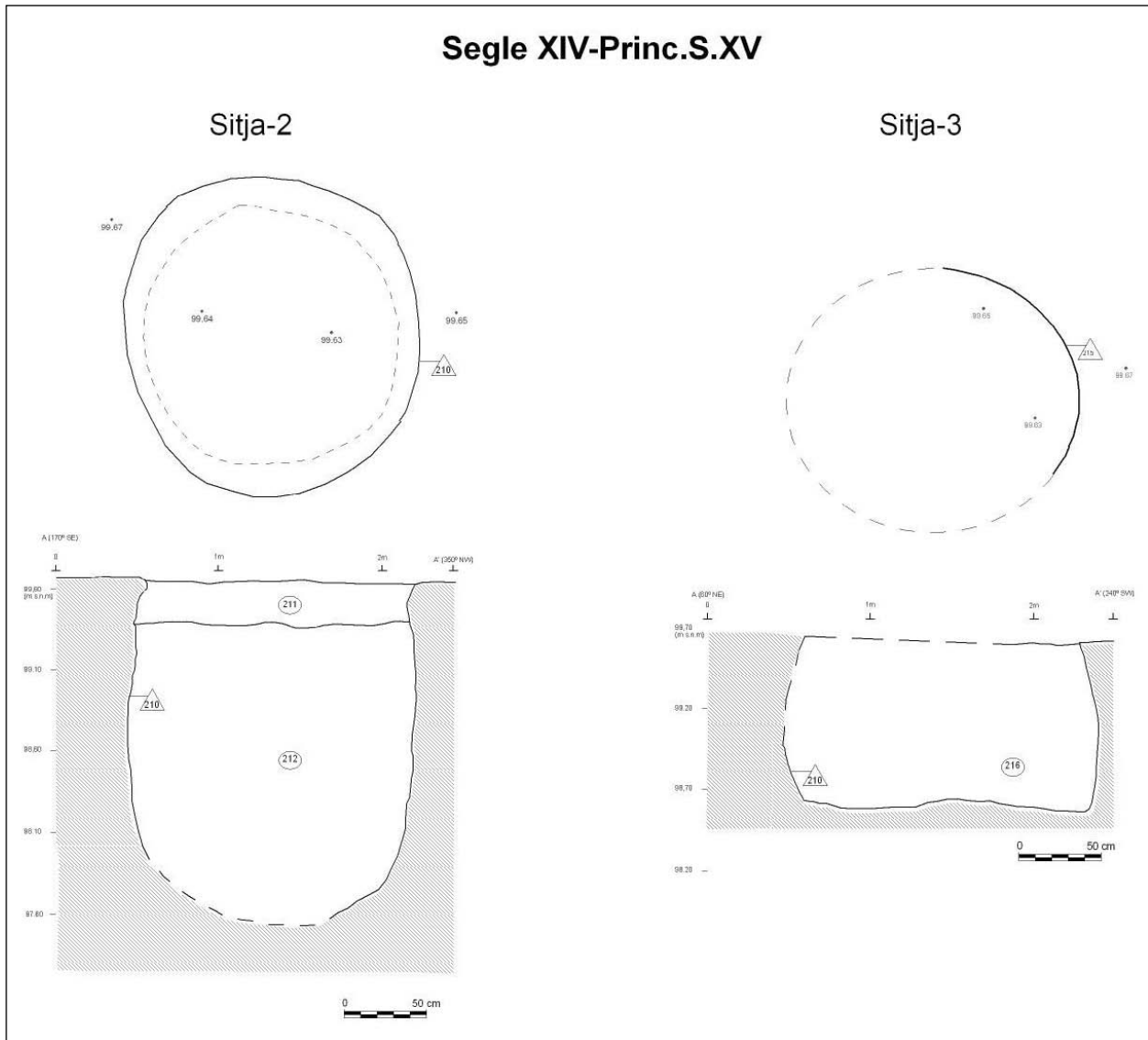
punt on comença el fossat, configurant d'aquesta manera un petit repeu al davant del mur d'uns 80-110 cm d'amplada. En aquest sentit, doncs, i tal com s'observà durant l'excavació, tindríem un retall en forma d'«L» fet en el torturà, on s'aixecaria el mur de la muralla, que d'aquesta manera formaria un replà que al seu extrem oest baixaria en vertical i conformaria el gran retall del fossat, amb una fondària entre 100-130 cm i un fons arrodonit.

Per altra banda, durant aquesta actuació arqueològica també es va realitzar el repicat i la lectura arqueològica de l'alçat d'una part del tram nord, UE 307, de la muralla del segle XIV. D'aquesta manera, la finalitat exclusiva d'aquest repicat puntual va ser la de determinar si el mur de la muralla baixmedieval continuava o no continuava en alçat en tot aquest tram. En aquest sentit, doncs, es va efectuar el repicat i la

lectura d'una part d'aquest mur UE 307 en un tram de poc menys de 7 metres de llargada aproximada i una alçada d'uns 4 metres des de la base de la muralla i el seu repeu d'assentament.

Així doncs, a partir d'aquesta lectura del mur UE 307 ha estat possible determinar que tota la part baixa d'aquest mur, aproximadament uns set metres de llargada per dos metres d'alçada, correspon a l'obra original de la muralla del segle XIV, amb un aparell característic de grans còdols lleugerament retocats i col·locats en filades horitzontals més o menys regulars i lligats amb morter de calç blanca. Aquest aparell és el mateix que el del tram sud, UE 135, de la muralla.

D'altra banda, s'ha constatat que aquest tram de muralla està en estreta relació amb el fossat defensiu

Sitja localitzada.

localitzat just davant seu. Aquest fossat presenta una fondària conservada que oscil·la entre 100 i 130 cm i el seu perfil oest s'endinsa sota l'actual Via Massagué. Entre el mur de la muralla i l'inici del fossat es va documentar una franja d'aproximadament un metre d'amplada corresponent a un espai de circulació a manera de repeu.

Pel que fa a les característiques morfològiques d'aquest tram de fossat i a les característiques constructives i tècniques de la fabrica d'aquest tram de muralla, podem determinar que presenten similituds evidents i són totalment homogènies a les documentades en d'altres sector de la vila baixmedieval, com ara a la plaça del Dr. Robert, a la plaça de Sant Roc i al carrer del Dr. Puig (ROIG; ROIG: 2002).

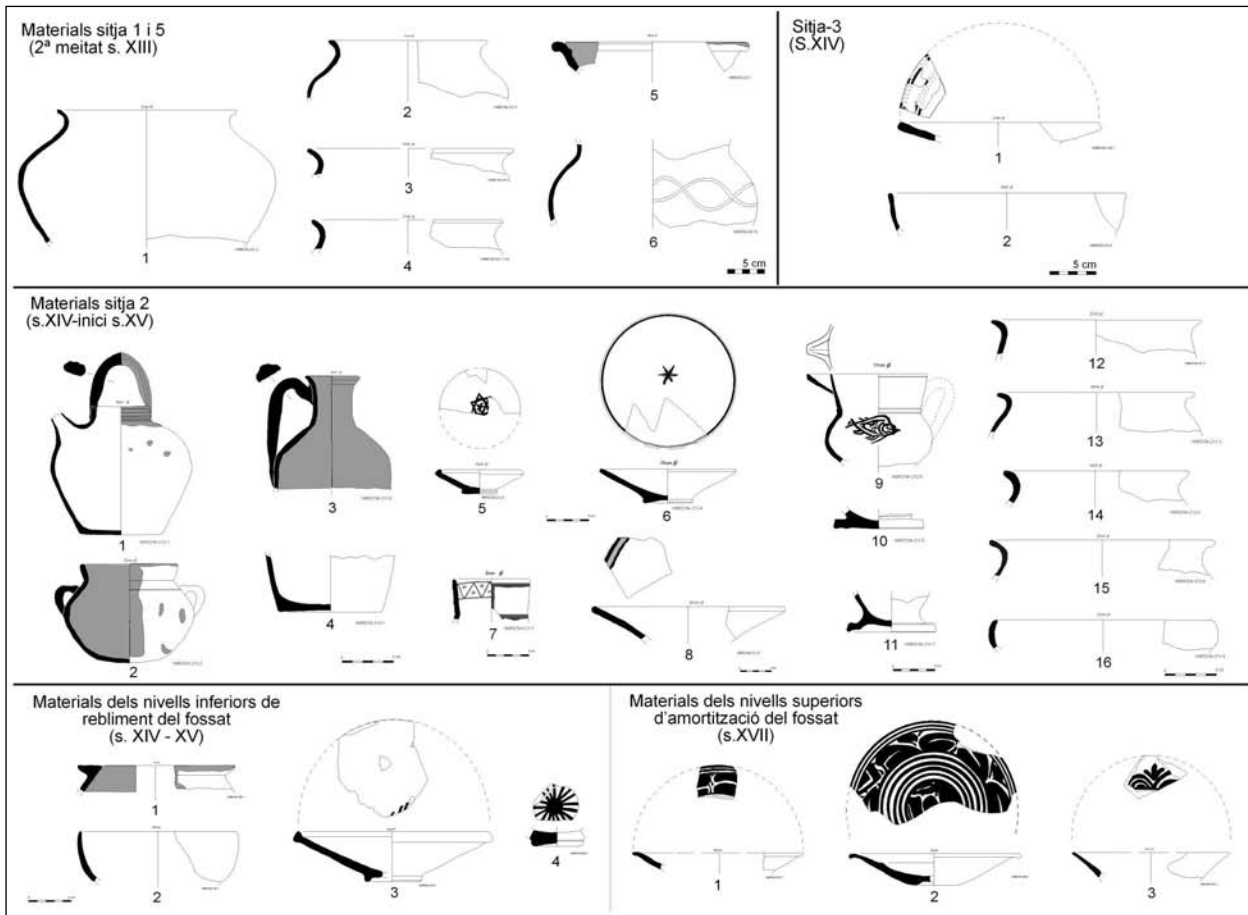
Per altra banda, gràcies al repicat d'aquest mur UE 307 ha estat possible determinar que a partir dels dos metres del basament de la muralla baixmedieval, i aixecant-se directament per damunt seu, tenim un canvi d'aparell constructiu amb un alçat del mur tèc-

nicament diferenciat. Aquest mur ha estat possible identificar-lo com un sobreaixecament o aplacat d'època moderna (segles XVII-XVIII).

D'aquesta manera, s'ha identificat un parament que s'aixeca directament damunt el mur de la muralla i que es caracteritza per un tipus d'aparell totalment diferent del baixmedieval. Està obrat amb gran quantitat de petits còdols col·locats irregularment, combinats amb algunes pedres de gran dimensió i barrejats amb abundant morter de calç de coloració ataronjada i poca consistència. També va ser possible detectar la presència d'algun fragment de rajol i terrissa característics del segles XVII i XVIII, inserits com a falca entre els còdols i el morter de l'obra. Cal tenir en compte, però, que aquest parament –originalment d'època moderna– estava recobert d'un arrebossat de calç i, per tant, que no correspon a un aparell construït ni pensat per anar vist.

A la banda nord d'aquest parament d'època moderna s'ha pogut detectar el seu final i ha estat possible

Materials sitja 1 i 5 (2ª meitat s. XIII). 1 – 4: Olla de ceràmica òxido-reductora. 5: Gibrell amb vidriat verd. 6: Olla de ceràmica òxido-reductora amb decoració incisa. Sitja 3 (s. XIV). 1: Plat decorat en verd i manganès. 2: Cassola de ceràmica òxido-reductora. Materials sitja 2 (s. XIV – inici s. XV). 1: Poal vidriat verd. 2: Olla blancsada amb vidriat verd. 3: Gerreta – setrell amb vidriat verd. 4: Fons possible gerra o poal de ceràmica grisa fina. 5: Plat petit decorat en monòcrom manganès. 6: Plat decorat en verd i manganès. 7: Vora de pitxell de ceràmica valenciana. 8: Plat decorat en verd i manganès. 9: Pitxell decorat en monòcrom manganès. 10 – 11: Fons de pitxell amb coberta estannífera. 12 – 15: Olles de ceràmica òxido-reductora. 16: Cassola de ceràmica òxido-reductora. Materials dels nivells inferiors de reblliment del fossat (s. XIV – XV). 1: Búrnia – salsera amb vidriat verd. 2: Escudella amb coberta estannífera. 3: Plat decorat en verd i manganès. 4: Fons d'escudella decorat en blau gòtic català. Materials dels nivells superiors d'amortització del fossat (s. XVII) 1 – 2: Plats de ceràmica blava catalana. 3: Plat decorat en blau català de la sèrie de Poblet.

observar que aquest recolza sobre un petit tram en alçat fet de tàpia, el qual conserva un arrebossat de calç parcial, i que s'endinsa cap a la casa veïna. Aquest tram fet amb tàpia s'assenta directament sobre la base de la muralla baixmedieval. Cal tenir en compte que aquest extrem del mur, just a l'enllaç amb la paret de la casa veïna, no ha estat repicat per motius de seguretat i pel fet de no deixar descobert i desprotegit tot el parament en la seva part més feble i inestable.

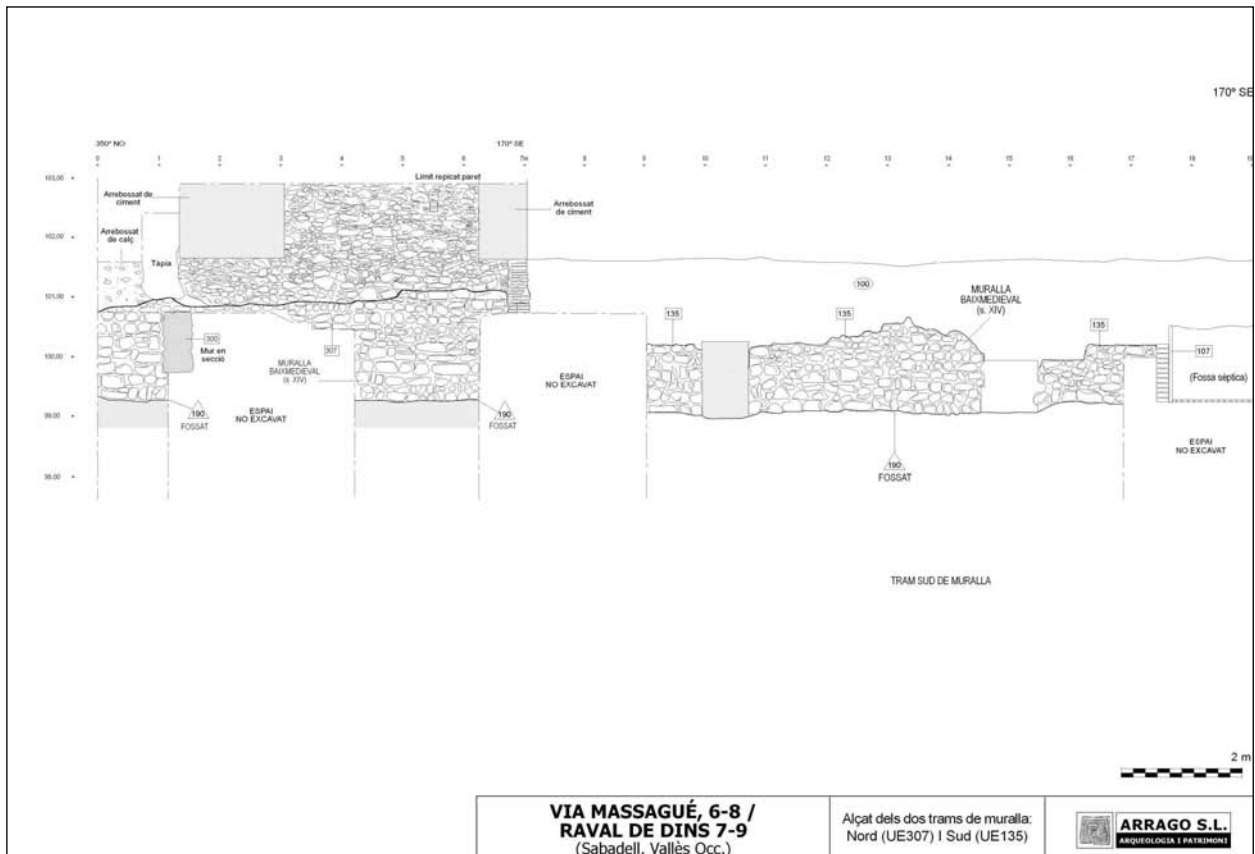
De tota manera, a partir d'aquesta observació puntual i parcial es podria plantejar la possibilitat que l'alçat original de la muralla fos de tàpia i que durant l'època moderna fos substituït o reforçat per aquest tram de petits còdols i morter que hem analitzat.

En aquest sentit, a partir de les característiques constructives i l'escassa entitat d'aquest tram de parament repicat, es planteja la possibilitat que es tracti fins i tot d'un folre o aplacat fet de còdols i morter, per tal de refer, protegir i donar consistència a un possible mur precedent fet de tàpia que es trobés deteriorat. Ara com ara, i en l'estat en què es troba aquest mur, es fa

difícil determinar de manera concloent si es tracta d'un aplacat o d'una paret massissa, especialment perquè en desconeixem el tipus de parament de la cara posterior.

Tanmateix, sí que és possible determinar que aquest mur sobrealçat o parament aplacat dels segles XVII-XVIII no correspon a un mur defensiu tipus muralla d'època moderna. En aquest sentit, un cop analitzats de manera preliminar els resultats de la primera fase d'excavacions, les seves característiques constructives i, especialment, les seves relacions físiques i estratigràfiques amb altres murs i estructures que hi són solidàries, és possible constatar que aquest tram de mur estava mancat de funcions defensives ja que tenia edificacions annexes que s'hi relacionaven. D'aquesta manera, formava part d'un espai edificat de funcionalitat diferent.

Per altra banda, i en relació amb el tema de la perduració de la muralla i el fossat baixmedievals durant l'època moderna, ha estat possible analitzar de manera preliminar l'estratigrafia i les estructures arqueològiques excavades i documentades durant la primera

Alçat dels dos trams de muralla medieval (s. XIV) UE 307 i UE 135.

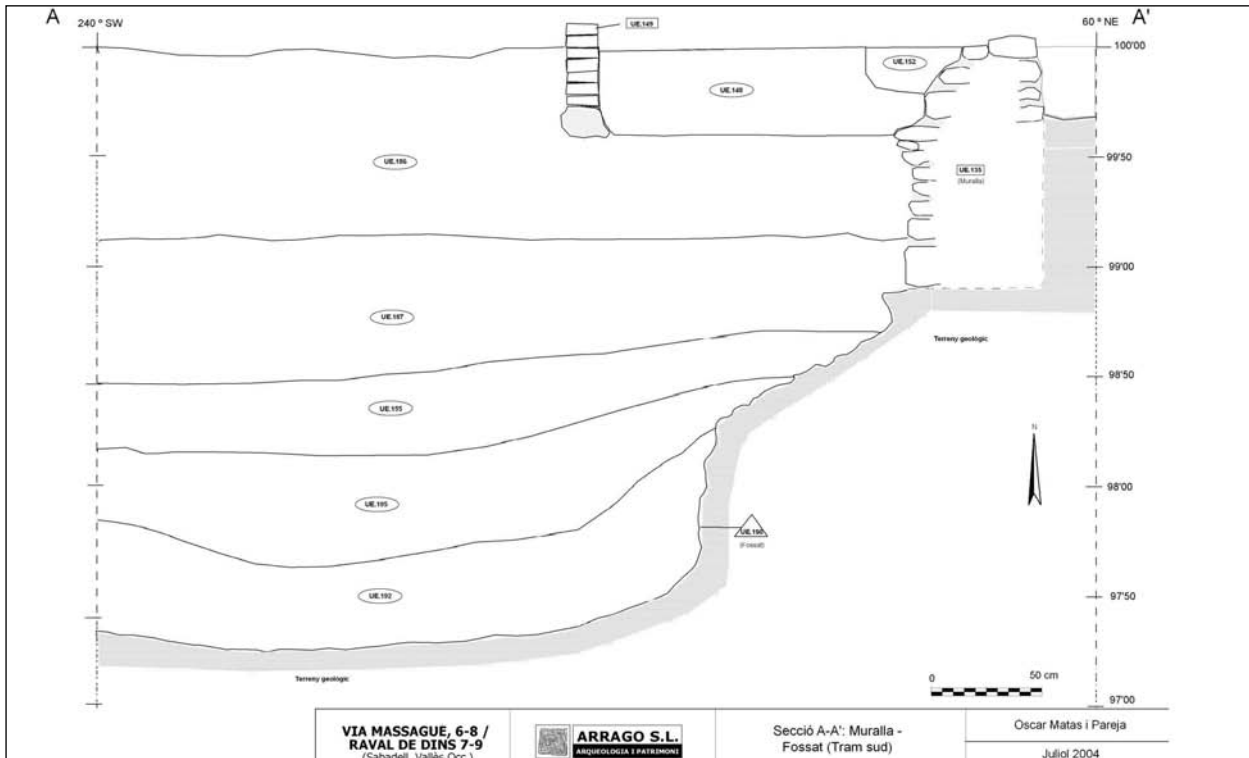
fase d'excavació, que estaven en estreta relació física, estratigràfica i temporal amb aquests dos elements dels sistemes defensius baixmedievals i, en especial, amb el tram del mur nord UE 307, objecte del repicat i la lectura de parament.

D'aquesta manera, en principi és possible determinar que en aquest sector del Raval, i pel que fa a l'espai concret del solar, el fossat ha estat colmatat i inutilitzat totalment ja a partir de mitjan segle XVII i XVIII, i que, fins i tot, ja s'han construït murs en els seus nivells de rebliment. Així mateix, també s'ha observat que parts de la muralla han estat trencades per parets i estructures afegides d'època moderna, que en alguns punts recolzen i aprofiten la muralla. En aquest sentit, doncs, és possible detectar una reestructuració d'aquest espai durant l'època moderna (segles XVII-XVIII), que ja inutilitza els sistemes defensius baixmedievals (muralla i fossat) i que en algun punt els aprofita en part per construir noves edificacions.

Desconeixem, però, si els sistemes defensius han estat desplaçats amb les noves construccions o bé si s'ha produït un canvi en les característiques físiques i tècniques d'aquests elements durant l'època moderna. Tal vegada, els murs posteriors dels nous edificis podrien haver esdevingut el tancament del clos del Raval, amb algun tipus de finalitat defensiva i de protecció en moments de conflictes armats, revoltes, bandolerisme o passes epidèmiques.

En aquest sentit, i prenent un context més ampli com pot ser el del conjunt de la vila medieval i moderna de Sabadell, se'n poden fer certes apreciacions partint de diversos estudis arqueològics i històrics efectuats en aquest camp i recollits de manera monogràfica en un llibre sobre el Sabadell baixmedieval i modern (ROIG; ROIG: 2002). Així, s'ha detectat en diferents punts del recinte murat i vallejat de la vila la inutilització progressiva i la colmatació amb terres del fossat a partir de finals del segle XVI i al llarg del segle XVII, especialment a partir de les disposicions i les concessions que fa el Consell de la vila per tal de tancar els valls i construir-hi al damunt. En d'altres casos, ha estat possible observar que el mur de la muralla és aprofitat per les noves construccions del segle XVII que hi recolzen i, per tant, la inutilitzen. En d'altres indrets, i en especial a la plaça de Sant Roc, es constata que una gran àrea de muralla i fossat és aprofitada entre els segles XVI-XVII per a la instal·lació d'un centre artesanal, amb la construcció de forns i l'abocament i el cobriment del fossat amb terres i nivells de cendres, perdent del tot la seva funció defensiva.

D'aquesta manera, i pel que fa al solar de la Via Massagué, 6-8 / Raval de Dins, 7-9 que ara ens ocupa, tot sembla indicar que durant l'època moderna es va produir una reestructuració de l'espai que va significar la inutilització dels sistemes defensius baixmedievals. Aquesta reestructuració de l'espai sembla que ha de correspondre a la instal·lació d'un centre artesanal

Secció del fossat (UE 190) amb els seus nivells de rebliment (s. XIV – XVII).

d'una certa entitat, identificable amb un obrador de terrissa, del qual destaca la presència de dos forns successius, dos vogis i d'altres àmbits i estructures relacionables amb l'activitat terrissera.

El centre terrisser d'època moderna (mitjan s. XVII-XVIII)

D'aquest conjunt artesanal, conegut parcialment i molt malmès per les construccions posteriors, especialment pels habitatges del segle XX, coneixem algunes estructures puntuals que permeten datar el moment de funcionament d'aquest obrador entre la segona meitat del segle XVII i al llarg del segle XVIII, moment en què queda inutilitzat el darrer forn. Pel que fa a la seva producció, podem determinar que aquesta seria de peces de forma de terrissa vidrada, com ara plats d'ala, olles, tupins, cassoles. La troballa de nombrosos fragments defectuosos en els nivells d'abocament superior del fossat així ho confirma.

Així doncs, atribuïble a la terrisseria tindríem dos petits forns cronològicament successius. El primer d'aquests (forn 2), situat a l'espai central de l'àmbit d'excavació i a tocar la muralla baixmedieval, conserva el seu àmbit d'accés i treball. Aquest forn presenta dues fases o moments d'utilització successius.

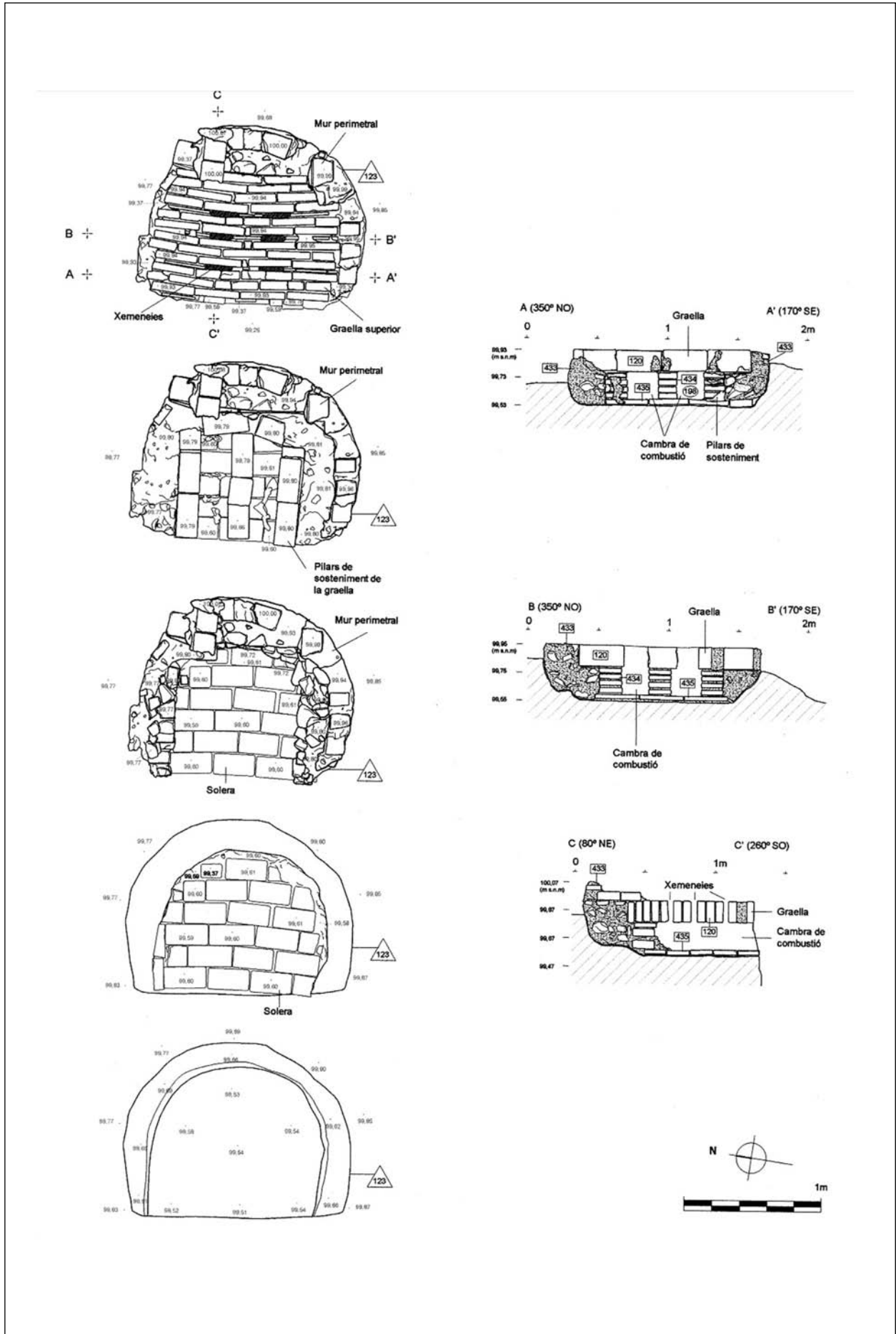
La darrera fase del forn es caracteritza per una estructura de la qual només es conserva la cambra de foc de planta rectangular (UE 422) amb un eix nord-sud. Està feta amb rajols a la solera i pedres i fragments de rajol lligats amb argila i morter als murs perimetrals.

Se'n conservava també la boca d'accés, delimitada per dues grans lloses de pedra laterals. Aquesta estructura s'assenta sobre la solera i les parets del forn precedent, desmuntant-lo parcialment.

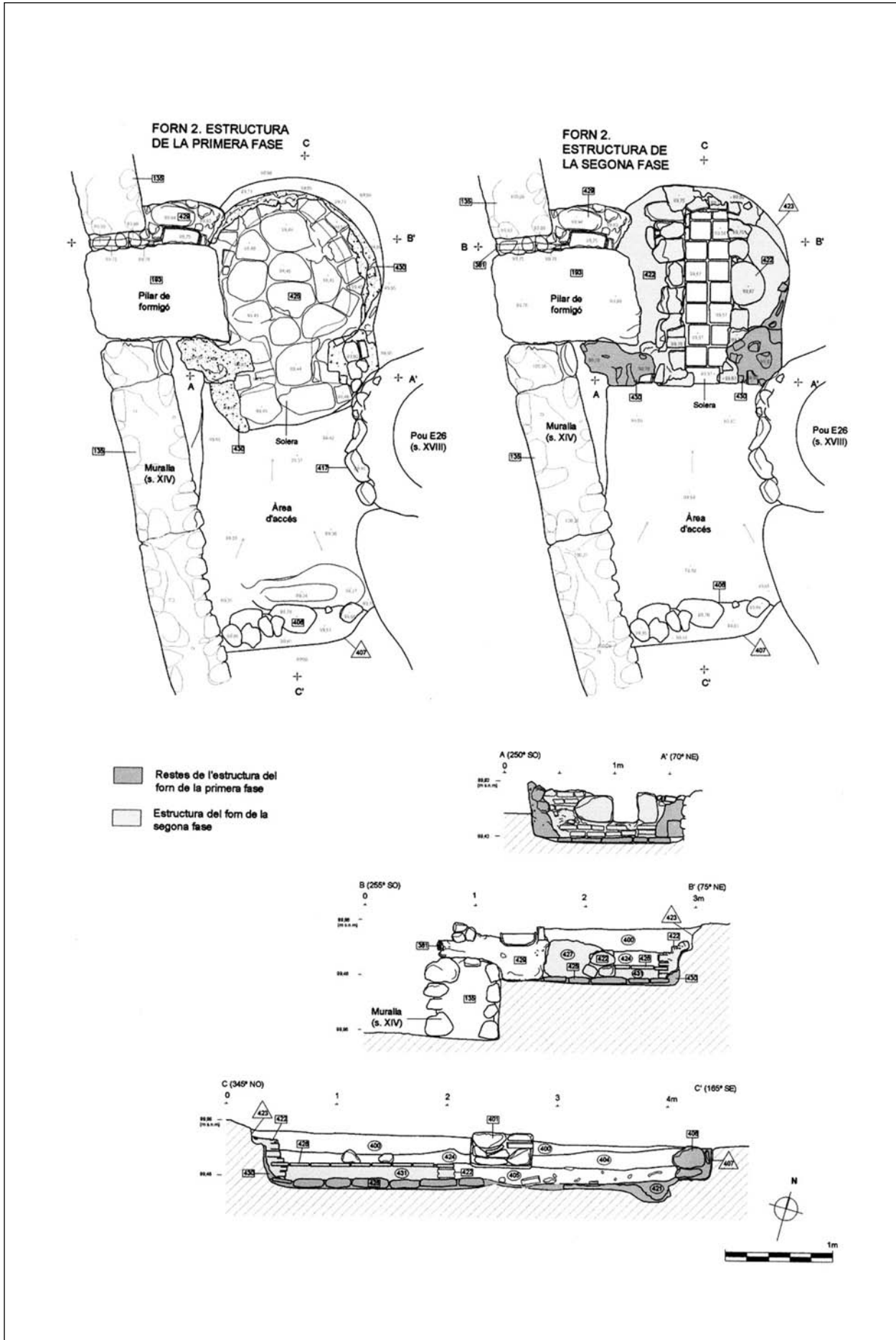
La primera fase d'utilització del forn correspon a una estructura de planta circular assentada en el terreny natural corresponent a la cambra de foc. Aquesta estructura estava delimitada per un muret format de rajols lligats amb argila i algunes parts amb morter i una solera feta de grans lloses de pedra disposades planes (UE 425). Els murets d'aquesta estructura estaven pràcticament desmuntats per la construcció del segon forn, però la solera restava intacta.

D'altra banda, aquest forn disposava d'un àmbit d'accés frontal a la cambra de foc, el qual consisteix en un retall irregularment el·líptic excavat al terreny natural (UE 407) delimitat per un muret al seu costat sud. Aquest àmbit presentava diferents nivells de rebliment i d'utilització, amb presència abundant de carbons i cendres.

Aquest forn, amb les seves dues fases, sabem que va estar en ús durant el segle XVII, tal com ho testimonien els materials arqueològics associats, especialment ceràmica blava catalana del tipus orles diverses, i sembla que va quedar en desús en un moment indeterminat del segle XVIII, quan va quedar arrasat i cobert de terres. D'aquesta manera, es va construir un muret (UE 401) damunt seu i va ser tallat parcialment per la construcció del brocal de pedra d'un pou d'aigua (UE 417).

Procés de deconstrucció dels forns 1 i 2. En el cas del forn 2 es poden apreciar els dos moments d'utilització de l'estructura.

Procés de deconstrucció dels forns 1 i 2. En el cas del forn 2 es poden apreciar els dos moments d'utilització de l'estructura.

Vista del tram sud de la muralla (UE 135), recolzant-se en el terreny natural i el fossat (UE 190), excavat en aquest.

Pel que fa a l'altre forn (forn 1), podem observar que és posterior cronològicament al forn 2, tant per la seva disposició dins l'obrador, com per les seves característiques i tipus de construcció, i caldria suposar que un cop abandonat el primer aquest el substituiria. Així doncs, el forn 1 pot ser datat al segle XVIII, ja que es construeix trencant una part de la muralla i assentant-se en part damunt del fossat colmatat.

Aquest forn, localitzat parcialment, estava mutilat en la seva part d'accés i sols conservava la graella de planta circular formada íntegrament de rajols rectangulars amb uns petits orificis que feien de xemeneies. La cambra de foc estava compartimentada en dos espais separats per un muret de rajols rectangulars i tenia una solera plana feta també de rajols rectangulars. Els murs perimetrals de l'estructura eren construïts amb còdols petits i fragments de rajol lligats amb morter de calç. Aquesta estructura s'assentava en un retall el·líptic excavat en el terreny natural argilós.

Per altra banda, hem documentat una sèrie d'estructures en què el funcionament també el situaríem durant el segle XVIII, com són els dos vogis.⁶ Es tracta d'uns grans retalls circulars semisubterrànics efectuats en el terreny natural que presenten un encaix o forat de pal central, també circular, on s'encastaria l'eix principal del vogi, que mouria l'enginy que produiria energia. Probablement el vogi UE 206 (vogi 1), d'uns 3 metres de diàmetre, podria estar destinat a produir l'energia necessària per treure l'aigua del pou UE 225, localitzat just al seu costat, i també per treballar l'argila a les basses situades al costat oposat (UE 226-228). L'altre vogi (vogi 2), d'uns 4 metres de diàmetre i amb un lateral revestit amb un muret de pedra i morter, tal vegada podria estar relacionat amb algun molí per moldre pedra i materials necessaris per a la terrisseria. Aquestes dues estructures queden

abandonades i cobertes de terres en un moment indeterminat cap a les darreries del segle XVIII.

En d'altres tallers de terrissa d'època contemporània, com ara la Bisbal, tenim documentada la presència de vogis utilitzats per a diferents tasques dins el procés de treball de la terrisseria, com ara moldre la terra i extreure l'aigua d'un pou (CARRERAS: 2002). Un altre cas, per exemple, el trobem en el forn de Can Minoix, al poble de Regencós, on es coneix l'existència d'un bassot circular per remoure l'argila i el llot blanc que era activat mitjançant un vogi de tracció animal (SERRA; FERRER: 2002, 63).

Finalment, i fruit de l'activitat d'aquest obrador, cal esmentar la localització de diversos estrats d'abocador amb presència de fragments de terrissa defectuosa, especialment restes de plats, olles i tupins, entre els quals cal destacar els últims nivells d'amortització del fossat (UE 186 i UE 187), datats cap a les darreries del segle XVII i la segona meitat del segle XVIII.

Respecte a l'existència d'aquest obrador de terrissa, tenim la constància arqueològica i documental de la presència de diversos tallers en aquest barri del Raval. Concretament, entre el carrer del Raval de Dins i la Via Massagué coneixem els obradors dels Escayola o Cal Bolsós ja des de finals del segle XVII, que van estar en funcionament fins a les darreries del segle XIX (ROIG: 2001, 14). A escala arqueològica, ha estat possible localitzar en diferents solars estructures com ara vogis, retalls d'abocador, pous, peces defectuoses, etc., relacionables amb aquests tallers que s'instal·len en aquest barri del Raval a partir de la segona meitat del segle XVII, i que van estar en funcionament de manera successiva durant poc més de dos-cents anys, fins a les darreries del segle XIX.

Bibliografia

- BOSCH I CARDELLACH, A. (1992). *Anales de la villa de Sabadell desde el año 987 hasta el de 1770*, 2 vol. Publicacions de la Fundació Bosch i Cardellach, XII. Sabadell.
- CARRERAS, M. (1992). *Elements d'història de Sabadell* (2 vol). Caixa d'Estalvis de Sabadell. Sabadell (1a ed. de 1932).
- CARRERAS I BOTÉY, J. (2002). *Els forns tradicionals de ceràmica de la Bisbal*. Monografies d'Història de la Construcció, núm. 5. Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Girona, Universitat de Girona, Diputació de Girona.

6 Sistema per produir l'energia necessària per moure algun enginy de tipus agrícola, artesanal o preindustrial, com un trull, una sínia, etc., mitjançant la força animal, precursor de la màquina de vapor.

- CASTELLS I PEIG, A. (1961). *L'art sabadellenc. Assaig de biografia local*. Ed. Riutort, Sabadell.
- COLL, J. M.; ROIG, J. (2002): «Galeries subterrànies d'època moderna (s. XVI-XVIII): tipologia i propostes de funcionalitat a partir de l'estudi arqueològic», dins *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*. Actes. Sant Cugat del Vallès, pàg. 252-261.
- MATAS, O. (2004). *Informe preliminar de la intervenció arqueològica a la Via Massagué / C. Raval de Dins, 7-9 (1a Fase: març-maig) (Sabadell, Vallès Occ.)*. Arxiu del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Barcelona (inèdit).
- , (2006). *Memòria de la intervenció arqueològica al Carrer Raval de Dins, 36 (Sabadell, Vallès Occ.)*. Memòria d'excavació inèdita. Arxiu del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- MATEU I VIDAL, E. (1968). *Ordinacions de la Universitat de la vila i terme de Sabadell / segle XVI i segle XVII-I*. Comisió de Cultura del Exmo. Ayuntamiento de Sabadell, Sabadell.
- MATEU, E.; ROCA, P.; VALLS, P. (1948). *Primer Llibre d'Acords de la vila de Sabadell (1449-1472)*, vol. I. Fundació Bosch i Cardellach, Sabadell (reed. facsímil de 1978).
- ROCA I GARRIGA, P. (1972). «Les muralles de Sabadell». *Quaderns d'Arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach*, núm. XXII. Sabadell.
- ROIG BUXÓ, J. (2001a). *Memòria de la intervenció arqueològica al carrer Raval de Dins 14 (Sabadell, Vallès Occ.), octubre 1998*. Memòria d'excavació inèdita. SAGC, Barcelona, febrer de 2001.
- , (2001b). *Memòria de la intervenció arqueològica al carrer Dr. Puig, 9-11 (Sabadell, Vallès Occ.), octubre-novembre 1998*. Memòria d'excavació inèdita. SAGC, Barcelona.
- , (2003a). *Memòria de la intervenció arqueològica al Passeig de la Plaça Major, 16-18 (Sabadell, Vallès Occ.), juny-juliol 2001*. Memòria d'excavació inèdita. SAGC, Barcelona.
- , (2003b). *Memòria de la intervenció arqueològica al carrer Raval de Dins, 40-42 de Sabadell (Vallès Occ.), novembre 2000*. Memòria d'excavació inèdita. SAGC, Barcelona.
- , (2003c). *Memòria de la intervenció arqueològica a la Plaça de Sant Roc (Sabadell, Vallès Occ.), Fase I (octubre-desembre 1999), Fase II (febrer-març, 2000)*, vol. I, II i III. Memòria inèdita dipositada al SAGC i al MHS.
- , (2004). *Informe preliminar de la intervenció arqueològica a la Via Massagué / C. Raval de Dins, 7-9 (2a Fase: setembre-octubre) (Sabadell, Vallès Occ.)*. Arxiu del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- , (2004a). *Informe Tècnic de la intervenció arqueològica i de la deconstrucció d'estructures arqueològiques documentades al solar de la Via Massagué, 6-8 / Raval de Dins, 7-9 de Sabadell (Vallès Occ.), setembre-octubre 2004*. Informe inèdit dipositat al SAGC i al MHS.
- , (2004b). *Informe Tècnic de la documentació arqueològica del tram nord de la muralla baixmedieval (UE307) de la Via Massagué, 6-8 / Raval de Dins, 7-9 de Sabadell (Vallès Occ.), setembre-octubre 2004*. Informe inèdit dipositat al SAGC i al MHS.
- ROIG DEULOFEU, A. (1998). *L'obrador de ceràmica de l'Escaiola (Sabadell, Vallès Occidental)*. Museu d'Història de Sabadell, Ajuntament de Sabadell.
- , (2001). *Els forns i l'obrador de ceràmica dels Escayola, segles XVIII-XIX, Sabadell*. FOC, Forn i Obrador de Ceràmica. Sabadell.
- ROIG DEULOFEU, A.; ROIG BUXÓ, J. (2000). «La vila de Sabadell en època medieval: deu anys d'arqueologia urbana, 1988-1998», dins *I Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya. Actes. Quinze anys d'intervencions arqueològiques: mancances i resultats*. Igualada, pàg. 64-75.
- , (2000). *Memòria del seguiment arqueològic de la cambra de cocció del segon forn de ceràmica de la Via Massagué, 5-7 de Sabadell (Vallès Occ.), 9-13 de juny de 1997*. Memòria d'excavació inèdita. SAGC, Barcelona.
- , (2002). *La vila medieval de Sabadell (segles XI-XVI) Dotze anys d'arqueologia a la ciutat (1988-2000)*. Quaderns d'Arqueologia, 1. Museu d'Història de Sabadell. Sabadell.
- SALVANY, J. (1844). *Reflexiones críticas sobre la antigüedad de la parroquia de Sabadell*. Imprenta de Antonio Berdeguer. Barcelona.
- SERRA MAYORAL, C.; FERRER PLANA, J. (2002). *Poble de rajolers. Història de la indústria rajolera a Regencós*. Ajuntament de Regencós. Palafrugell, pàg. 63.